

Sayı : 6

Yıl : 1990

MARMARA ÜNİVERSİTESİ FEN - EDEBİYAT FAKÜLTESİ

TÜRK LÜK ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

İstanbul - 1991

görülen değişikliklerin İdil Tatarları üzerindeki tesirini de ince-ler. Bu değişikliklerin Tatarların millî kimliklerinde ve şuurlarında meydana getirdiği tesirin derecesini, II. Dünya Savaşı sonrası du-rumu da dikkate alarak anlatır.

Tatarların millî kimliklerini muhafazaları, derin tarih şuur-larından kaynaklanmaktadır. Bu canlanma, toparlanma halen de-vam etmektedir. Çift kültürlülük, onlar için hem var olmanın yegâne vasıtası hem de gerçek bir kültür canlılığı oluşturmanın yoludur. Yazar eserinin sonunda, Tatar kültür canlılığının politik dinamizme de aksedeceği umudunu dile getirir.

1981 yılında Kültür Bakanlığı Tamurbek Devletşin'in *Sovyet Tataristan'ı* adlı eserini yayımlamıştı (Çev. Mehmet Emircan). Prof. Dr. Azade-Ayşe Rorlich, bu eserde yeni bir metod ve farklı kaynaklar da kullanmıştır. Aynı konu üzerinde yapılan ve örnek-leri maalesef az olan bu eserlerin çevrilmesi ve Türkiye'de okun-ması önemlidir. Bu bakımdan Prof. Dr. Azade-Ayşe Rorlich'in bu eserinin Türkçeye çevrilmesini dilerim.

İnci Enginün

Feridun M. EMECEN : *XVI. Asırda Manisa Kazâsı*, Atatürk Kül-tür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları XIV. Dizi-Sa. 6 İstanbul 1989, XXVI + 362. 1 plan + 1 harita + 1 minyatür.

Türk Tarih Kurumu tarafından 1989 yılı yayınları arasında neşredilen «XVI. Asırda Manisa Kazâsı» adlı eser, Doç. Dr. Feri-dun M. Emecen'in doktora çalışmasıdır. Yazar konuyu ortaya ko-yarken Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde 16 tahrir, 69 mühimme, 3 mühimme zeyli, 16 maliyeden müdevver, 29 ruûs, 6 timar ve zeamet tevcihi, 6 atik şikâyet ve 2 Anadolu ahkâm-ı şikâyet def-terleri ile Ankara Tapu-Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Ka-dîme Arşivi'nde 9 tahrir defteri ve Manisa Etnografya Müzesi'nde 11 şer'iyye sicilinden faydalanmıştır. Binlerce sahife tutan arşiv

vesikalaları ile yüzlerce kaynak ve araştırma eserin incelenmesi sonucu ortaya çıkan bu çalışma, hiç şüphesiz uzun ve yorucu bir mesainin mahsûlü olmuştur.

Özellikle tapu-tahrir defterlerine dayanılmak suretiyle XV ve XVI. asır Osmanlı taşra teşkilatında herhangi bir beylerbeyilik, sancak veya kazâ merkezi üzerinde yapılan çalışmalar son zamanlarda fevkalâde yoğunlaşmış bulunmaktadır. Öyle anlaşılıyor ki, bu nevi çalışmalar tamamlandığında Osmanlı İmparatorluğu'nun XV ve XVI. yüzyıllardaki tarihi yeniden gözden geçirilecektir. Dr. Feridun M. Emecen'in bu eseri de, Osmanlı İmparatorluğunda sancak ve şehirlerin idâri, siyâsî, iktisâdî ve ictimâî târihi üzerinde çalışacaklar için, son derece ehemmiyetlidir.

Eser; önsöz, kısaltmalar, bibliyografya ve girişten sonra üç bölüm olarak kaleme alınmıştır. Birinci bölümde, Manisa şehrinin; târihi, fizikî yapısı, mahalleleri, nüfûsu, ictimâî bünye, zümreler ve fonksiyonları, iktisâdî hayat ve ticareti, vakıf müesseseleri ve bunların gelirleri ortaya konulmuştur.

Kuruluşu ilkçağlara kadar dayanan ve 1313'de Saruhan Bey tarafından Bizanslılardan fethedilen Manisa, bir taraftan Saruhanoğulları Beyliği'ne merkezlik görevi yaparken, diğer taraftan da önemli bir Türk-İslâm şehri görünümünü almaya başlamıştı. Şehir XIV. asrın sonunda, Osmanlıların eline geçtikten sonra şehzâde sancağı olarak daha da önem kazandı. Öyle ki yazarın ifâdesiyle Anadolu'nun siyâsî ve kültürel merkezi oldu. Bunda en büyük etken sancağa çıkan şehzâdelerin yanlarında, şair, edib, âlim ve sanatkârlardan oluşan maiyyetlerinin bulunması idi. Bu bilginlerin varlığı şehrin kültür faaliyetleri üzerinde çok büyük bir canlılık getiriyordu. İlim adamlarına büyük destek veren Şehzâde Korkud'un Manisa'da ikâmeti sırasında, çevre yörelerden dahi yüzlerce şair, musikîşinas ve sanatkâr şehre dolmuştu. Yine Şehzâde Korkud'un Manisa kalesinde yüzlerce ciltlik bir kütüphânesinin mevcûdiyeti, şehrin ilmî ve kültür cephesini ortaya koyması bakımından önemlidir. Şehzâdelerin sancağa çıkma usûlünün kaldırılması, şehirdeki bu faaliyetin büyük ölçüde sönmesine yol açmıştır. Bu tarihten sonra İstanbul ilim adamları için en cazip şehir hâline gelmiş, dolayısıyla bütün Anadolu şehirleri gibi Manisa da bu durumdan etkilenmiştir. Yazar, şehzâdelerin san-

cağa çıkmamalarının, devlet idâresine verdiği menfi tesirler yanında, Osmanlı şehirlerinin ilmi, fikri, edebî ve kültürel faaliyetlerini de baltaladığı kanaatindedir. Hiç şüphesiz Dr. Emecen burada haklıdır.

Şehirlerin en belirgin ictimâî ve fizikî unsuru olan mahalleler incelenirken Manisa'nın mahalle sayısı 1531'de 37, 1575'de de 42 olarak tespit edilmiştir. Mahallelerin büyük bir kısmı şahıs adları ile isimlendirilmiş olup geri kalanları ise, câmi, mescid veya herhangi bir iş kolu, yahut da tabiat şartlarına göre isim almışlardır. Mahallelerin demografik vaziyetlerini de izah eden yazar, 1531 yılında Manisa'nın orta büyüklükte şehirler arasında yer aldığını ve bilhassa XVI. asrın sonları ile XVII. asırda şehrin nüfusunun en yüksek artış hızına ulaştığını (% 90 gibi) belirtmektedir.

Şehirdeki ictimâî bünye, zümreler ve bunların fonksiyonları bahsinde idareci zümreye kısaca değinildikten sonra, vergi muafiyetine sahip kimseler toplu halde gösterilmiş ve haklarında gerekli bilgiler verilmiştir. Ayrıca yazar şehirde yaşayanların isimleri ve bunların başında yer alan lakaplardan da (Hacı vb.) şehrin dinî mâhiyeti hakkında neticeler çıkarmaktadır.

Manisa'nın Osmanlılar dönemindeki iktisâdî ve ticârî ehemmiyeti «Şehirdeki iktisâdî hayat ve ticâret» başlığı altında ele alınmıştır. Manisa şehrinin çeşitli ticâret yolları ile bir ağ gibi örüldüğünü ve bu ticaret yollarıyla bağlandığı önemli merkezleri zikreden Dr. Emecen, bundan sonra şehrin ticaret hacmi, kapasitesi ve fonksiyonu üzerinde durmaktadır. Bu arada tahrir defterlerine göre şehirdeki vergi geliri kategorileri ile küçük sanayi kuruluşları (boyahâne, yağhâne, şem'hâne, bozâhâne, başhâne vb.) hakkında da bilgiler verilmektedir.

Şehrin alış-veriş merkezleri olan çarşı ve pazar faaliyetleri ile ilgili olarak çok yönlü ve karşılaştırmalı bilgiler ortaya konulmuştur. Yine bu kısımda Manisa'da pazar günleri çevre il ilçe ve köylerden gelenler, bunların alıp sattıkları mallar ve geceledikleri yerlere varıncaya kadar izah olunmuştur. Ayrıca tahrir defterlerine göre Manisa esnafı bir liste halinde verilip, meslekî hususiyetlerine göre :

- a — Gıda maddeleri ve unlu mamûl satanlar
- b — Dokumacılık ve bilhassa pamuk dokumacılığı ile meşgûl olanlar
- c — Dericilik ve bununla ilgili yan kollar
- d — Âlet imâli ile uğraşanlar, şeklinde dört ana grup hâlinde değerlendirilmiştir. Bu sanat erbabının faâliyetleri yanında, ürettikleri malların dahili ve hâricî ticarete etkileri de belirtilmiştir.

Öte yandan XVI. asrın sonlarına kadar şehzâdelerin ikâmetgâhı olması ve dolayısıyla büyük imâretlerin bulunması şehirde iâşe sıkıntısını berâberinde getirmekteydi. Eserde bilhassa un, et ve şeker gibi temel gıda maddelerinin hangi yollarla temin edildiği ortaya konulmuştur.

Türk-İslâm devletlerinin en bâriz husûsiyetlerinden bir tanesi, hâkimi oldukları beldeleri câmi, mescid, mektep, medrese, zaviye, imâret, han ve hamam gibi eserlerle süslemeleri idi. Böylece halkın ibâdet, eğitim, istirahat ve temizlik ile ilgili çeşitli dîni ve sosyal ihtiyaçları karşılanmış oluyordu. Nitekim Manisa şehrinde de ortaya konulan ve bir kısmı hakkında geniş bilgi verilen 33 mescid, 9 câmi, 10 zâviye, 6 muallimhâne, 3 medrese, 6 imâret ve 8 hamamın mevcudiyeti bu gerçeği çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Osmanlıların bunlara tahsis ettiği âkar da tahrir ve evkaf defterlerinden çıkarılmış ve bu gelirlerin ne şekilde harcanacağına dair en ince ayrıntılarına kadar çarpıcı misâller verilmiştir.

Eserin ikinci bölümünde Manisa kazâsının idâri teşkilâtı, nâhiyeler ve kır iskân merkezleri ortaya konulmuştur. Kazâ 1531'de 5 nâhiye 150 köy, 1575'de 6 nâhiye 180 köyden müteşekkil idi. Kır iskân merkezlerinin kuruluş ve toponomisi incelenirken, XIII. yüzyılda Moğolların önünden kaçarak gelen Türkmen gruplarının Manisa ve çevresinde de köyler tesis ettikleri, bu yerleşim yerlerinin isimlerinden anlaşılmaktadır. Nitekim tahrir defterlerine göre ortaya konulan yerleşim merkezlerinden büyük bölümünün bu Türkmenler tarafından kurulduğu ve bunların Saruhanoğulları Beyliği'ne vücut verdikleri ortaya çıkmaktadır.

Yazar, Manisa kazâsının kır iskân merkezlerini; nüfus çeşitliliği, iktisâdî şartlar ve tasarruf şekilleri bakımından dört bölümde incelemiştir.

1. Genellikle sipahilerin oturduğu, ziraat ve hayvancılıkla uğraşan ve geliri has, zeamet ve timara tahsis edilen iskân mahalleri.

2. Vakıf veya mülk olarak verilmiş köy ve mezraalar ile mülkiyet hakkı miriye ait olduğu halde gelirinin bir kısmı vakfa, bir kısmı ise dirlik sahibine tahsis edilmiş iskân mahalleri.

3. Sadece yörük teşekküllerinin gelip oturdukları geçici iskân mahalleri.

4. Piyâde ve müsellemler çiftliklerinden müteşekkil yerleşme yerleri.

Doç. Dr. Emecen, tasnifi yapılan bu yerleşme yerlerindeki nüfusu tablolar ile de göstermiş ve yerleşme durumlarını geniş bir şekilde izah etmiştir. Buna göre kır iskân merkezlerinde en yüksek nüfusu konar-göçerler teşkil etmekteydi. Eserde, Ellici Yörükler, Mukataa Yörükleri, Buğurcu Yörükleri ve Karaca Yörükleri olarak dört grup hâlinde ele alınan Manisa kazâsındaki yörük teşkilâtlarının, nüfus durumları, hukûkî statüleri ve iktisâdî faaliyetleri incelenmiştir.

Bilindiği gibi Osmanlıların ilk devirlerinde devletin askerî bakımından dayandığı en mühim güçlerden birini piyade ve müsellemler teşkil etmekte idi. Manisa kazâsındaki piyade ve müsellemler hakkında bilgi verilirken, bunların geri hizmete alındıktan sonraki faaliyetleri de ortaya konulmuştur. Bu bahiste, Manisa piyadelerinin teşkilâtı, sefer nöbet durumları, savaş zamanı yüklenedikleri görevler, ellerindeki çiftlikleri ve bunların ne şekilde tasarruf edildiğine dair verilen bilgilerden sonra, piyade ve müsellemler teşkilâtının bozulmasının sebepleri, alınan tedbirler ve neticeleri üzerinde de durulmuştur.

Feridun M. Emecen, bu bölümün ikinci kısmında, Manisa merkez nâhiyesi ile Belen, Emlâk, Palamud, Yengi ve Yunddağı nâhiyelerine bağlı köy ve mezraalar hakkında tek tek bilgi ver-

mektedir. Her köyün ismi altında, burada bulunan vergi nüfusu, reayanın ellerindeki toprak miktarları, yetiştirdikleri mahsûller ve ödedikleri vergiler ortaya konulmuştur. Ayrıca köyün mülk, vakıf ve timar olup olmadığı meselesi ile köyde bulunan küçük sınaî işletmelerin mevcudiyeti ve hayvancılık, arıcılık, dalyancılık faâliyetlerine dâir bilgiler de verilmiştir. Bu arada Osmanlı Devleti'nin reayayı toprağa bağlama hususundaki gayretlerine ve yol, köprü vb. işlerle uğraşanlar ile sel felâketi gibi herhangi bir tabii âfet sebebiyle zarara uğrayanların korunması yönünde alınan tedbirlere de değinilmektedir. Günümüzde sanayicilik ne kadar ilerlemiş olursa olsun, tarımın önem ve ehemmiyeti azalmamaktadır. Ancak köylerden şehirlere doğru hızlı göç hareketinin zirâî faâliyetleri olumsuz yönde etkilediği de bilinmektedir. Osmanlı Devleti'nin köylü-toprak münasebeti üzerindeki titizliği ve reayayı korumaya yönelik uygulamaları daima dikkat çekici olmuştur. Eser bu yönüyle de ayrıca büyük bir kıymeti haizdir.

Eserin üçüncü bölümü «Manisa kazâsında ziraat hayatı ve toprak idâresi» konularına ayrılmıştır. Yazar, Manisa kazâsında ziraat hayatını incelerken ziraat sahaları ve toprağın durumu, zirâî kesimde çalışanlarla bunların hukûkî statüleri, yetiştirilen mahsûller ve bunlardan alınan vergiler, sınaî nebatlar ve bunlar ilgili küçük işletmeler, bağcılık ve meyvecilik, hayvancılık, balıkçılık, arıcılık, nakil vasıtaları ile kır kesiminde pazarlar ve pazar yerleri konularına açıklık getirmiştir. Bu bilgiler sonucunda kır kesiminde görülen günlük faâliyetler ile devlet-reaya ilişkileri ve halkın durumunu iyileştirecek ileriye dönük çalışmaları takip etmek mümkün olmaktadır. Ayrıca düzenlenen çeşitli tablolarla Manisa kazâsında gerçekleştirilen yıllık hububat ürünleri, pamuk ve susam istihsali, hasıl olan kuru meyve ve yemiş cinsleri, bunların öşür miktarları ile kazâdaki değirmen sayısı, koyun, kovan ve dalyan bulunan köy sayıları ve vergi miktarları gözler önüne serilmiş böylece inceleme kolaylığı sağlanmıştır.

Yazar, «Toprak idâresi» bölümünü Manisa kazâsında «Toprak tasarruf şekilleri» ve «Kazâdaki timar sahipleri ve vazifeleri» olmak üzere iki kısım olarak incelemiştir. Osmanlı Devleti'nde toprak, tasarruf şekilleri bakımından mîrî, mülk ve vakıf olmak üzere üç ana gruptan meydana geliyordu. Yapılan incelemede Manisa'

da miri yâni timara mahsus arâzinin % 95 gibi büyük bir rakama ulaştığı görülmektedir. Buna karşılık vakıf ve mülk arazi % 5'lik bir oranda kalmaktadır. Miri arâziden elde edilen gelirden en büyük payı % 54'le timar sahipleri alırken, % 36'sı has, % 8'i ise zeamet sahiplerine ayrılmış bulunuyordu. Bu bölümde ayrıca Manisa kazâsındaki has, zeamet ve timar sahiplerinin kimler olduğu, bunların gelir neveleri ve yekûn olarak miktarları tablolar hâlinde gösterilmiştir.

Ekler bölümünde ise, çeşitli tarihlerde Manisa kazâsında yer alan ellici cemâatler, ellici yörükler, piyadeler, timar sahipleri ve kale muhafızlarının isimleri, tahrir defterlerinde haklarında verilen bilgiler de derlenmek suretiyle listeler halinde ortaya konulmuştur. Eserde kullanım kolaylığı sağlayan indeksten sonra XVI. asırdaki durumunu göstermek üzere Manisa şehir merkezinin plânı ile kazâsının birer haritası yer almaktadır.

Doç. Dr. Feridun M. Emecen'in -ana hatlarıyla ortaya koyduğumuz zengin arşiv vesikasına dayalı bu ciddi çalışması, Türk şehirlerinin târihi, iktisâdî, ictimâî ve hukûkî teşkilâtına dâir araştırma yapacaklar için çok önemlidir. Aynı zamanda metod ve düzenleme bakımından dikkatleri çekmektedir. Böyle bir eserin yayımlanması, Türk târihine büyük bir hizmet olmuştur.

Dr. Ahmet Şimşirgil

Eski Harfli Türkçe Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu

1. c. Kültür ve Turizm Bakanlığı Millî Kütüphane Başkanlığı Yayınları, Ankara 1987.

Daha önce yayımlanmış olan muvakkat katalogdan sonra, şimdi çok daha kapsamlı ve geniş bir Eski Harfli Türkçe Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu'na kavuşmuş bulunuyoruz. 2335 madde başının yer aldığı bu katalogda 1831-1928 yılları arasında çıkan süreli yayınlar yer almaktadır. Gazete ve dergiler üzerinde çalışanlar, bu sahada malzeme toplamının ve süreli yayınlara ulaşmanın ne kadar güç olduğunu bilirler. Katalogda yer